

K VÝSKYTU UŽOVKY PODPLAMATÉ (*NATRIX TESSELLATA*) VE VÝCHODNÍCH ČECHÁCH

To the knowledge of Dice Snake (*Natrix tessellata*) in eastern Bohemia

Vladimír LEMBERK

Východočeské muzeum, Zámek 2, 530 02 Pardubice; e-mail: leMBERK@vcm.cz

V článku jsou analyzovány dosavadní nálezy tohoto kriticky ohroženého druhu hada z území východních Čech, odkud nebyl v minulém období téměř znám. Je zřejmé, že nepočtená, ale stabilní populace užovky podplamaté v současnosti existuje v povodí řeky Chrudimky.

Klíčová slova: užovka podplamatá, *Natrix tessellata*, rozšíření, populace.
Keywords: Dice Snake, *Natrix tessellata*, distribution, population.

Úvod a metodika

Užovka podplamatá (*Natrix tessellata*) je rozšířena v jižní a východní Evropě (mimo Francii a Pyrenejský poloostrov) a v střední a jižní Asii až po Čínu, Kazachstán a severní Pákistán (např. SINDACO et al. 2013). Patří k plazům s velmi specifickými nároky na prostředí. Žije v těsné blízkosti vodních toků a nádrží (ale v určitých částech areálu i na mořském pobřeží), kde loví potravu a ukrývá se v pobřežní vegetaci. V České republice obývá bezprostřední okolí vodních toků a údolních přehrad, výskyt je ovšem nesouvislý. Vyskytuje se v břehové linii hlavně středních a větších řek do nadmořské výšky cca 400 metrů, někdy i u vodních nádrží a slepých ramen (BARUŠ, OLIVA et al. 1992).

Díky vyhraněným ekologickým nárokům je v současnosti v České republice známa pouze z povodí Vltavy, Sázavy, Berounky, Ploučnice, Ohře, Svratky, Jihlavy, Oslavy, Rokytné, Moravy a Dyje (MIKÁTOVÁ et al. 2001), nalezena byla ovšem i u Havířova (VLČEK et al. 2010). V naprosté většině případů se jedná o výskyt v klimaticky příznivých přirozených říčních tocích s vysokou mírou oslunění, s čistou vodou, množstvím mělčin s malou průtočností a členitým reliéfem dna.

Z oblasti východních Čech je známo několik záznamů z 20. století. Řada z nich byla v souhrnném zpracování výskytu druhu v ČR (MIKÁTOVÁ et al. 2001) zařazena do kategorie „problematické údaje“, některé byly v tomto přehledu zcela opomenuty. V mapě aktuálního rozšíření užovky podplamaté v ČR (např. MUSILOVÁ et al. 2011) tak dosud zcela chybí východní Čechy. Cílem předloženého článku je některé tyto údaje doplnit o nové skutečnosti a hlavně publikovat recentní pozorování svědčící o existenci životaschopné populace.

V souladu s cílem práce byla analyzována dostupná literatura a také sbírkové fondy muzeí s vazbou k východním Čechám (Národní muzeum v Praze, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Regionální muzeum v Chrudimi a Východočeské muzeum v Pardubicích). Vlastní terénní průzkum spočíval v ověřování výskytu ve vytypovaném území, kdy byla za slunečného počasí kontrolována zejména břehová linie a také místa potenciálně vhodná ke slunění. Užovky nebyly odchyťovány.

Výsledky a diskuse

V následujícím přehledu jsou uvedeny všechny dosavadní nálezy užovky podplamaté z území východních Čech z oblasti vymezené současnými kraji Královéhradeckým

a Pardubickým. V přehledu jsou tyto řazeny podle číselného pořadí mapovacích čtverců (tedy od severu k jihu a od západu na východ) a v rámci čtverce pak abecedně podle katastrálního území lokality. Každý záznam začíná uvedením jména katastru (tučně), nadmořskou výškou a názvem či upřesněním lokality, data zjištění, početnosti, způsobu zjištění či upřesnění (v závorce), případně jméno autora (neautorizované údaje jsou vlastní zjištění). Následuje stručné zhodnocení nálezu.

5863: Rychnov nad Kněžnou (300–320 m n. m.), srpen 1937: 1 ex. – dospělá samice, Č. Podaný lgt., uložena ve sbírce Národního muzea v Praze pod ev. číslem NMP6V 32524 (J. Moravec in litt.). K nálezu neexistují žádné podrobnější informace.

5960: Drozdice (220 m n. m.), břeh Chrudimky (50°0'50.535"N, 15°48'56.120"E), 29.4.2013: 2 ex. (z toho 1 immaturní).

Nemošice (220 m n. m.), přírodní památka Nemošická stráž, břeh Chrudimky, 21.4.1995: 1 ex. (MOCEK 1996).

Nemošice (220 m n. m.), přírodní památka Nemošická stráž, břeh Chrudimky (50°0'57.444"N, 15°48'32.996"E), 2.10.2011: 2 ex. u řeky + foto (L. Říhová, det. V. Lemberk).

Nemošice (225 m n. m.), přírodní památka Nemošická stráž (50°1'4.877"N, 15°48'26.908"E), 3.5.2012: klubko 5–6 pářících se ex.

Nemošice (220 m n. m.), břehová lužní vegetace odstaveného říčního ramene Chrudimky (50°0'53.953"N, 15°48'35.079"E), 29.4.2013: 1 ex.

Nemošice (220 m n. m.), okraj remízu cca 20 m od břehu Chrudimky (50°1'1.930"N, 15°48'25.232"E), na hromadě větví, částečně i uvnitř hromady, 18.4.2013: 9 slunících se ex. (z toho min. 3 immaturní); 22.4.2013: 6 slunících se ex. (L. Říhová + foto); 25.4.2013: 4 slunící se ex.

Všechna pozorování z Drozdic i Nemošic se bezprostředně dotýkají přírodní památky Nemošická stráž. Uvedené chráněné území je porostlé dubohabřinou s bohatým jarním aspektem. Nachází se na jižně a jihozápadně orientované staré říční terase Chrudimky. Řeka je v těchto místech bohužel regulovaná, ale v okolí se z tohoto důvodu nachází řada starých, většinou odstavených ramen Chrudimky se zbytky lužní vegetace. Všechna dosavadní pozorování jsou soustředěna do břehového pásu v délce cca 800 metrů na pravém břehu Chrudimky, jen jediné pozorování pochází z levého břehu, resp. od mrtvého říčního ramene Chrudimky. Je velice pravděpodobné, že populace obývá toto území kontinuálně zřejmě již od roku 1995, kdy zde byla poprvé zjištěna (MOCEK 1996). Pozorování mládřat či nedospělých jedinců dává tušit, že populace se zde i rozmnožuje, což však nebylo dosud prokázáno. Také o celkové početnosti lze doposud pouze spekulovat, pozorování 9 exemplářů při společném slunění ovšem napovídá, že populace by mohla čítat až desítky exemplářů. Z dostupných historických pramenů i znalosti místních zoologů se zdá, že úžovka podplamata v minulosti toto území neobývala (např. Sklenář in verb.) a jde tedy o nově osídlenou oblast. Zda má tato populace z dolního toku Chrudimky vazbu na nově objevenou populaci u Práčova a Svidnice, vzdálenou vzdušnou čarou 15 kilometrů, lze v tuto chvíli jen těžko odhadnout.

6064: Kerhartice (320 m n. m.), 1988, Smutný lgt. – MIKÁTOVÁ et al. (2001) uvádí, že z 80. let existují celkem tři nálezy u Tiché Orlice od různých lidí na sobě nezávislých pozorovatelů, po roce 1988 však již nebyla zjištěna a původ tohoto výskytu není znám. Je pravděpodobné, že se jednalo o dočasnou mikropopulaci s nízkou reprodukční schopností.

16159: Pařížov (305 m n. m.), kamenitý břeh Doubravy u přehradní hráze, 1991: 1 ex. – odchycen a determinován „přivolaným teraristou“ (hrázný M. Horský in LEMBERK 2001). Tento ojedinělý údaj nebyl nikdy později ověřen, prostředí v místě výskytu je ovšem pro druh velmi vhodné.

Třemošnice (270–330 m n. m.), 1975, Vergner in OPATRŇÝ (1979) – MIKÁTOVOU et al. (2001) je tento výskyt hodnocen jako „pravděpodobně migrující jedinec“, ovšem není vyloučeno, že se jedná o chybnou determinaci (okolnosti nálezu nejsou známy) a snad i záměna s užovkou hladkou, jejíž populace je v Třemošnici dlouhodobě vcelku početná.

16160: Křižanovice (400 m n. m.), údolní nádrž na Chrudimce – Křižanovická přehrada, 8.5.1972: 1 ex. – dospělá samice, odchycena (R. Bukač lgt.) a uložena ve sbírce Východočeského muzea v Pardubicích pod ev. číslem Z 2748.

Křižanovice (400 m n. m.), údolní nádrž na Chrudimce – Křižanovická přehrada, 4.6.1972: 1 ex. – dospělá samice, odchycena (R. Bukač lgt.) a uložena ve sbírce Východočeského muzea v Pardubicích pod ev. číslem Z 2749.

Křižanovice (370 m n. m.), řeka Chrudimka pod Křižanovickou přehradou, duben 1980: 1 adult. ex., přímé pozorování na břehu Chrudimky, R. Bukač (in litt.). Toto pozorování preparátora Východočeského muzea je z místa vzdáleného jen cca 0,5 km od jeho předchozích nálezů a odchytů. První dva nálezy z Křižanovic byly publikovány (SKLENÁŘ et ROČEK 1979), přesto byly později patrně z nepozornosti sloučeny do jediného údaje (MIKÁTOVÁ et al. 2001) a prezentovány jako „*migrující jedinec*“ navíc s chybně uvedenou nadmořskou výškou nálezu. Je ovšem evidentní, že určitá kontinuita výskytu patrně jen málo početné populace na tomto úseku Chrudimky musela mezi lety 1972–1980 existovat.

Práčov (310 m n. m.), vyrovnávací údolní nádrž na Chrudimce – Práčovská přehrada, 25.4.2012: 2 ex. slunící se na severovýchodním břehu přehrady (49°52'48.836"N, 15°48'47.258"E); 16.5.2013: 4 ex. slunící se na severovýchodním břehu přehrady ve stejném místě jako předchozí údaj.

Svidnice (300 m n. m.), 24.4.2013: 1 ex. na východním břehu Chrudimky cca 100 m pod přehradní hrází (49°52'55.066"N, 15°48'37.240"E). Oba údaje z Práčova i ze Svidnice jsou lokalizovány jen cca 6,5–7 km po proudu Chrudimky (a 3,3 km vzdušnou čarou) od míst výskytu známého z let 1972 a 1980 u Křižanovic. Nabízí se domněnka, že populace užovky podplamaté v tomto úseku Chrudimky, navíc z větší části chráněném jako přírodní rezervace Strádovské Peklo a Krkanka v CHKO Železné hory, kontinuálně existuje po celou dobu minimálně od r. 1972. Díky skrytému způsobu života s největší pravděpodobností unikla pozornosti. Jistě by si do budoucna zasloužila ověření početnosti – pozorování společného slunění 4 ex. dává tušit, že populace může čítat až desítky exemplářů. Samotné údolí Chrudimky je v tomto úseku patrně příliš chladné (navíc protékané studenou vodou vypouštěnou ze dna Křižanovické přehrady), zdá se tedy, že užovka podplamatá osídluje spíše okolí obou přehrad.

Souhrn

Článek nejen sumarizuje dosavadní nálezy užovky podplamaté (*Natrix tessellata*) z území Královéhradeckého a Pardubického kraje, ale především uvádí nové nálezy dvou životaschopných a reprodukcijících se populací v povodí Chrudimky. Populace u Práčovské přehrady se zdá být méně početná a pravděpodobně existuje kontinuálně již od 70. let 20. století (z té doby jsou publikovány záznamy z 3,3–7 km vzdálené Křižanovické přehrady a údolí pod přehradou). Populace v přírodní památce Nemošická stráž existuje minimálně

od roku 1995, předtím v tomto dobře prozkoumaném území v těsném sousedství Pardubic nebyla nikdy zjištěna. Je jisté, že u této populace, jejíž početnost je odhadována na desítky exemplářů, dochází také k reprodukci (byli pozorováni nedospělí jedinci). Zda spolu obě zjištěné populace na řece Chrudimce komunikují, jak jsou početné, zda se pravidelně rozmnožují a zda jsou autochtonní, to jsou otázky dosud nezodpovězené.

Summary

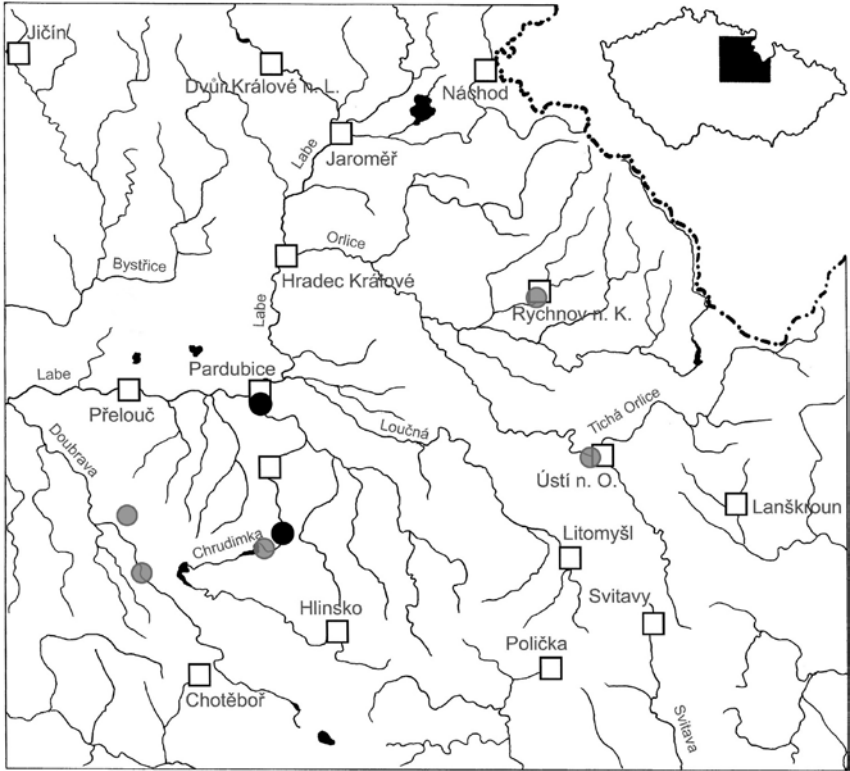
The article summarizes the current findings Dice Snake (*Natrix tessellata*) of the Hradec Králové and Pardubice region and publishes new findings of two viable and reproducing population in the Chrudimka river basin. Population in Práčov Dam is smaller and probably there continuously since the 70th 20th century. Population in Nemošická stráň natural monument, there at least since 1995, previously in this well researched area in the vicinity of Pardubice has never been found. It is certain that in this population, whose abundance is estimated at tens of specimens, there is also a reproduction (juveniles were observed). Whether together both established populations on the river Chrudimka communicate, how they are numerous, whether regularly breed and whether they are indigenous, are questions still unanswered.

Literatura

- BARUŠ V., OLIVA O. et al., 1992: Fauna ČSFR. Plazi – Reptilia. *Academia, Praha*, 222 stran.
- LEMBERK V., 2001: Obratlovci okresu Chrudim. *VČM, Pardubice*, 248 stran.
- MIKÁTOVÁ B., ZAVADIL V., LAŇKA V., 2001: Užovka podplamatá – *Natrix tessellata* (Laurer, 1768). In: Mikátová B., Vlašín M., Zavadil V. /eds./, 2001: Atlas rozšíření plazů v České republice. *AOPK ČR, Praha*.
- MOCEK B., 1996: Užovka podplamatá. In: Rejl J. /ed./, 1996: Faunistická pozorování. *Vč. sbor. přír. – Práce a studie, Pardubice*, 4: 183–184.
- MUSILOVÁ R., ZAVADIL V., 2011: Užovka podplamatá v České republice (1). *ZOO report, Brno*, 4: 1–4.
- OPATRŇY E., 1979: Beitrag zur Erkenntnis der Verbreitung der Reptilienfauna in der Tschechoslowakei. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Fac. Rer. Nat., Olomouc*, 63: 243–255.
- SINDACO R., VENCHI A., GRIECO C., 2013: The Reptiles of the Western Palearctic. Vol. 2.: Annotated checklist and distributional atlas of the snakes of Europe, North Africa, Middle East and Central Asia, with an update to the vol. 1. *Edizioni Belvedere, Roma*.
- SKLENÁŘ J., ROČEK Z., 1979: Zoogeografie obojživelníků a plazů východních Čech. *Krajské muzeum vých. Čech, Hradec Králové*, 65 stran.
- VLČEK P., JABLONSKI D., 2010: Objevení populace užovky podplamaté v Těšínském Slezsku. *Živa, Praha* (2): 83–86.

+ foto v barevné příloze

Došlo: 20.5.2013

Obr. 1: Mapa dosavadních nálezů užovky podplamaté (*Natrix tessellata*) ve východních Čechách – do r. 2000 (šedě); po r. 2000 (černě).

Fig. 1: Map previous findings Dice Snake (*Natrix tessellata*) in eastern Bohemia – before 2000 (grey); after 2000 (black).

Obr. 2: Užovka podplamatá (*Natrix tessellata*) v přírodní památce Nemošická stráň u Pardubic 22.4.2013 (foto: L. Říhová).

Fig. 2: Dice Snake (*Natrix tessellata*) from Nemošická stráň Nature Monument near Pardubice city on 22.4.2013 (photo by L. Říhová).